

Krisis

Tijdschrift voor actuele filosofie

DICK PELS

GROENE VRIJHEID

Krisis, 2013, Issue 2

www.krisis.eu

De vrijheidsparadox

‘Groene vrijheid’ gaat over een goed leven voor iedereen. Over ware welvaart en echte rijkdom: niet over zo veel mogelijk verdienen en bezitten, om ermee te kunnen pronken en anderen de ogen uit te steken. Een rijk, veelzijdig en plezierig leven, in tevredenheid en welbevinden, is belangrijker dan materiële overvloed. Je mag het tegenwoordig niet meer zeggen, maar de politiek is er wel degelijk om mensen te helpen in hun streven naar meer levensgeluk.

De twee componenten van het ideaal van de ‘groene vrijheid’ vullen elkaar aan en begrenzen elkaar. Een groene invulling van het goede leven lijkt de vrijheidsruimte op het eerste gezicht te beperken. Niet ieder individu kan volstrekt naar eigen inzicht bepalen wat het goede leven is, en niet elke invulling daarvan is evenveel waard. ‘Groen’ bindt daarmee ‘vrijheid’ van meet af aan aan grenzen. Maar juist die normatieve grenzen blijken een voorwaarde te zijn voor werkelijke zelfontplooiing en autonomie. Een duurzame levensstijl maakt de vrijheidsruimte van mensen niet kleiner maar juist groter.

Deze ‘vrijheidsparadox’ kan ook zo worden geformuleerd: we zijn vrijer dan ooit om onze levensstijl vorm te geven. Maar de keerzijde ervan is het risico van verslaving (Giddens 2007). Grotere keuzemogelijkheden leiden tot grotere keuzemoelijkheden. De materiële overvloed zorgt voor een stroom van nieuwe prikkels die het kortetermijndenken bevorderen en de zelfbeheersing ondermijnen. Verslaving is het duidelijkste bewijs van de feilbaarheid van ‘vrije’ keuzes. Vandaar de noodzaak van zowel persoonlijke als sociale (zelf)bindingstechnieken, die een betere balans treffen tussen kortetermijn bevrediging en welzijn op langere termijn (Offer 2006).

Alle mensen moeten alle (materiële, politieke, culturele) kansen krijgen om zich maximaal te kunnen ontplooien, in eerste instantie naar eigen inzicht en voorkeur. Maar in de bepaling van het doel van die zelfontplooiing (het goede leven) zijn individuen niet soeverein. De eerste persoon (ik) heeft hierin wel het eerste maar niet het laatste woord. Mensen weten niet per definitie zelf het beste wat goed voor hen is, maar moeten bereid zijn hierover met anderen in gesprek te gaan, in een gezamenlijke zoektocht naar het ‘gemene best’. Verantwoordelijkheid voor de sociale, culturele en natuurlijke omgeving is mensen niet aangeboren en komt niet uit de lucht vallen. Vrijheid is een moreel en cultureel leerproces, en vergt opvoeding en oefening, dus verbetering, verheffing, beschaving.

We kunnen daarom niet tevreden zijn met voorwaardenscheppend beleid (een rechtvaardiger inkomensverdeling, een inclusieve arbeidsmarkt, een ‘verheffend’ onderwijssysteem, een toegankelijke woningmarkt) en de invulling van de vrijheid verder aan de individuen zelf overlaten. Er is een normatief debat nodig over de vraag waartoe die gelijke kansen en vrije keuzes eigenlijk dienen. Dat vereist een eigentijds cultuurideaal: een normatieve visie op een duurzame, tolerante en vrijzinnige samenleving. De blinde vlek van het sociaalliberalisme, met zijn exclusieve nadruk op de vermeerdering en herverdeling van positieve vrijheid, is dat het onvoldoende beseft dat er behalve materiële ook morele voorwaarden nodig zijn die mensen in staat stellen niet alleen *vrije* maar ook *goede* keuzes te maken (Pels en Van Dijk 2011).

Een rijk leven

Een kwalitatief rijk en welvend leven betekent allereerst dat men voldoende toegang heeft tot basisgoederen als werk, onderwijs, huisvesting en cultuur. Maar ook dat men een goede gezondheid geniet, leeft in prettige verhoudingen met gezinsleden, vrienden, familie en andere mensen, met voldoende ontspanning, rust en ruimte, met toegang tot frisse lucht, schoon water, de vrije natuur en vrij levende dieren. 'Groene vrijheid' staat ook voor een aantrekkelijke en veilige openbare ruimte, zonder lawaai en vervuiling; voor veilig, comfortabel en goedkoop (openbaar) vervoer; voor betrouwbaar, lekker en diervriendelijk voedsel; voor een prettige en duurzame behuizing; en voor bescherming van de natuur en zorgvuldig onderhoud van het landschap, historische monumenten en ander cultureel erfgoed.

De natuur zelf is daarmee een belangrijke bron van welzijn: buiten zijn, in tuinen, parken, weiden en bossen, kunnen genieten van biodiversiteit, van rivieren en het open water, van cultuurlandschappen en 'wilde' natuurgebieden. Milieukwaliteit is onmisbaar voor menselijke levenskwaliteit (De Geus 2003). Dat impliceert dat we ons moeten beschermen tegen de gevolgen van de industriële uitputting van de aarde en de antropogene klimaatverandering, zoals de vervuiling van oceanen en andere waterwegen, het leegvissen van de zeeën, het dierenleed in de bio-industrie en de dreiging van overstromingen, overmatige regenval en hittegolven.

'Groene vrijheid' betekent ook dat de publieke ruimte weer werkelijk publiek wordt, een *commons* of 'gemeengoed'. De stad wordt groener. Straten worden heroverd op de auto en worden weer speelstraten, met brede wandel- en fietspaden, openbare banken en groenvoorzieningen. Openbare ontmoetingsplaatsen als pleinen, parken, speeltuinen en bibliotheken zorgen voor een levendige sociale dichtheid. Internet faciliteert andere vormen van collectief produceren en consumeren, zoals in de nieuwe ruil- en deeleconomieën (autodelen, ruilbeurzen voor kleding, speelgoed en gereedschap, opensourcesoftware), die een verschuiving laten zien van koop- en bezitsrechten naar rechten van toegang en gebruik (Botsman en Rogers 2011; Helfrich e.a. 2012).

Tijdsvrijheid

Het hart van het groene vrijheidsproject wordt echter gevormd door het vrijmaken van de tijd. Een rijker en vrijer leven veronderstelt allereerst dat we onze eigen tijd (*Eigenzeit*) terugveroveren op de economische en consumptiesfeer. Meer tijdsvrijheid of tijdsautonomie is vereist om afscheid te kunnen nemen van de dominante groei- en werkverslaving en van de zucht naar steeds meer geld en bezit. Karl Marx beschouwde de tijd die beschikbaar is voor activiteiten die als doel op zich gelden (in tegenstelling tot de 'vervreemde' arbeid) reeds als de 'ware vorm van rijkdom'. Die tijdrijckdom scheidt de voorwaarden voor een evenwichtiger, veelzijdiger en afwisselender bestaan, waarin een betere balans bestaat tussen werk, zorg, opvoeding, leren, reflectie en hobby's. Vrije tijd (kwali-tijd) is een van de luxegoederen van de eenentwintigste eeuw, en onthaasten is een weg naar die nieuwe luxe (Geldof 2001: 68-69).

Geld maakt gelukkig, maar tijd maakt nog gelukkiger. We hebben allemaal een tekort aan tijd: de op de stopwatch werkende thuiszorgster net zo goed als de multitaskende huisvrouw in het spitsuurgezin, de jachtige speculant en de uitgebrande manager. Tijdsautonomie gaat over de beheersing van je levensritme, het recht om je eigen levens- en arbeidstempo te bepalen. Ten opzichte van de cultuur van snel-snel-snel en druk-druk-druk moet meer ruimte komen voor het juiste tempo (*tempo giusto*). De slow-beweging (Slow Food, Slow Cities, Slow Sex, Slow Politics etc.) heeft daar al een begin mee gemaakt. 'Slow' stelt kwaliteit boven kwantiteit. Een snel tempo maakt vaak druk, onverschillig, agressief en ongeduldig, terwijl verlangzaming zorgt voor kalmte, geduld, zorgvuldigheid en ontvankelijkheid (Honoré 2004: 14).

Temporele welvaart houdt ook in dat men voldoende tijd heeft om de eigen talenten te ontwikkelen. Het goede leven is een creatief leven, en creativiteit kost tijd. Dat geldt voor alle ambachtelijke vaardigheden die geduld, toewijding en oefening vragen, zowel in de hand- als de hoofdarbeid. Elke religie predikt de noodzaak om het levenstempo te vertragen, zodat men in contact kan komen met de wezenlijke dingen van het bestaan. Elke scheppingsact, bijvoorbeeld in de kunsten, heeft een speciale relatie met verlangzaming (Honoré 2004: 230). Selectieve vertraging is

misschien ook het belangrijkste kenmerk van wetenschappelijk werk: belangrijker dan de filosofische of methodische garantie van waarheid en objectiviteit (Pels 2003).

Groenrood

‘Vrijheid’ is dus niet neutraal maar heeft een normatieve kleur. Die kleur is niet zuiver groen maar eerder groenrood of roodgroen. Het is essentieel om de vrijheid als een verdelingsvraagstuk te blijven zien. Een rechtvaardige verdeling van levenskansen vereist dat materiële en culturele hulpmiddelen veel gelijkjer worden verdeeld, volgens de bekende formule van de ‘spreiding van kennis, inkomen en macht’. De groene of klimaatrechtvaardigheid vereist bovendien dat ook de groene componenten van het goede leven voor iedereen toegankelijker worden en dat de risico’s van vervuiling en klimaatverandering eerlijker worden verdeeld.

Het verdelingsvraagstuk wordt daarmee meteen geglobaliseerd en ‘gefutureerd’: het wordt uitgebreid naar mensen elders in de wereld en naar toekomstige generaties. Het wordt bovendien acuter zodra we de economische groei bewust verminderen en vooruitgang minder koppelen aan materiële en inkomensgroei. Als de koek kleiner wordt, kunnen we niet langer volhouden dat iedereen, rijk en arm, erop vooruitgaat, maar moet de ‘schaarste’ eerlijker worden verdeeld. Ook de balans tussen tijd en geld moet meer in evenwicht komen: de hogere middenklasse van tweeverdieners heeft veel geld en weinig tijd, terwijl het omgekeerde geldt voor werklozen, precare werkers en uitkeringstrekkers (Geldof 2001: 74-77).

De juiste maat

De groene component in ‘groene vrijheid’ betekent dus dat de vrijheid van meet af aan wordt gekwalificeerd en moreel begrensd. Verabsolutering van de vrijheid van sommigen leidt ertoe dat de vrijheden van anderen worden belemmerd of zelfs tenietgedaan. Een meer rechtvaardige

kansverdeling houdt in dat de vrijheidsrechten van sommigen, bijvoorbeeld om ongelimiteerd geld te verdienen, aan banden worden gelegd. Een grotere gelijkheid tussen de seksen is niet realiseerbaar als de vrijheid van mannen om vrouwen als koopwaar of als bezit te behandelen niet wordt ingeperkt.

Dat vrijheid en matiging elkaar veronderstellen is niet zozeer een liberale als wel een conservatieve gedachte. Conservatieve denkers zijn zich meer dan liberalen bewust van de diepte van de ‘vrijheidsparadox’: dat de vrijheid moet worden beperkt om haar werkelijk te kunnen bezitten. Dat is letterlijk het inzicht van Edmund Burke in zijn kritiek op het vrijheidsextrémisme van de Franse Revolutie. ‘Men of intemperate minds’, schreef hij in 1791, ‘cannot be free. Their passions forge their fetters.’ ‘What is liberty without wisdom and without virtue?’, vroeg hij zich een jaar eerder af in *Reflections on the Revolution in France*: ‘It is the greatest of all possible evils, for it is folly, vice, and madness, without tuition or restraint.’ Vrijheid als metafysische abstractie is gevaarlijk: ‘The effect of liberty to individuals is that they may do what they please; we ought to see what it will please them to do, before we risk congratulations which may be soon turned into complaints’ (1968: 91, 393).

Van de kardinale deugden: rechtvaardigheid, moed, wijsheid en matigheid is de laatste misschien de belangrijkste, omdat zij alle andere een relativerende bescheidenheid meegeeft (Pels 2007). De essentie van de klassieke deugden is immers dat zij het juiste evenwicht zoeken tussen twee uitersten (te veel van het goede en te veel van het kwade), en in dit opzicht alle extrémisme proberen te mijden. Bovendien matigen en begrenzen de verschillende deugden elkaar. Zonder prudentie en maatgevoel ontaarden rechtvaardigheid, moed en wijsheid gemakkelijk in absolutisme, fanatisme en betweterij. Dit ideaal van de ‘juiste maat’ of het ‘gulden midden’ is al te vinden in de ethiek van Aristoteles. Overvloed, luxe en een materialistische levensstijl zijn in deze visie geen voorwaarden voor het goede leven; zij verhinderen juist in veel gevallen het menselijk geluk. Gematigde bezittingen en genietingen zijn voldoende om autonoom en in voorspoed te leven. Volgens Aristoteles was het de rol van de Griekse polis om deze burgerdeugden van gematigdheid en zelfbeperking te stimuleren, door de kunst van opvoeding en wetgeving (De Geus 2003).

Afzien

Vrijheid is dus gekoppeld aan ‘afzien’ (*Verzicht*): afstand nemen en afstand doen, minderen, versoberen, uitstellen. Vrijheid op de lange termijn krijgt daarmee voorrang boven vrijheid op de korte termijn. Dat is geen populaire gedachte in een tijd dat mensen het al snel autoritair of paternalistisch vinden als men eist dat ze iets van hun vrijheid moeten inleveren. Maar juist de huidige economische productiewijze gaat gepaard met vele vormen van afzien. Aan veel van die vrijheidsbeperkingen zijn we inmiddels gewend geraakt. Lage inkomens en bestaansonzekerheid dwingen mensen om mensonwaardig werk te doen. Tijdschaarste zorgt voor stress, combinatieproblemen en het verwaarlozen van talenten. Ons gebruik van de openbare ruimte wordt beperkt door verkeerslawaaï, auto’s, parkeerplaatsen en achteloos weggeworpen rotzooi. Commerciële auteursrechten en patenten belemmeren de vrije toegang tot het culturele erfgoed en producten van gezamenlijke creativiteit.

Het grootste deel van onze huidige mobiliteit is het product van dwang: ‘Werk noch winkels liggen op bereikbare afstand, het openbaar vervoer functioneert suboptimaal, managers laten zich naar zinloze meetings rijden, employés moeten uren in lokale treinen doorbrengen om aan een beeldscherm zeventig kilometer verderop dezelfde dingen te doen die zij thuis kunnen doen, en de meergeneratiefamilie moet haar mobiliteitswaan ook in het weekend kunnen botvieren’ (Welzer & Leggewie 2009: 122). Afzien van bepaalde vormen van mobiliteit kan onze vrijheid vergroten. Afzien van een auto, ‘zachter werken’, minder verdienen en soberder leven leveren winst op in de vorm van minder stress, minder consumptieverdwazing en minder statusangst.

Niet voor niets spreken we van groeidwang, consumptiegekte en koopverslaving; zonder die verslavingen zouden we minder afhankelijke, meer autonome levens leiden. Door maat te houden en grenzen te stellen aan de eigen ambities en verlangens vergroten mensen hun zelfbewustzijn, zelfcontrole en waardigheid. Matiging is niet hetzelfde als een minimale of ascetische levensstijl, maar kan ook de vorm aannemen van een ‘ecologisch hedonisme’ dat een gulden middenweg zoekt tussen excessief consumptisme en complete versobering (De Geus 2003). Zelfbeperking is

bovendien een sociaal project. Er bestaat immers geen algemeen aanvaarde norm voor ‘genoeg’; die kan alleen het resultaat zijn van permanent maatschappelijk beraad en dus van democratische politieke besluitvorming (Gorz 2011: 227).

Ecologische deugd

‘Groene vrijheid’ veronderstelt dus meer morele verleiding, uitdaging, opvoeding en drang dan het liberale denkraam kan toestaan. De deugden van matiging, prudentie en zelfbinding moeten behalve in de instituties van de samenleving (zoals in de *checks & balances* van de politieke democratie) ook worden verankerd via morele karaktervorming. Dat vergt een sociaal leerproces dat democratische deliberatie paart aan publieke pedagogie. Groene vorming, verheffing en volksopvoeding – om ouderwetse termen te gebruiken – houdt in dat burgers de deugden ontdekken van een gematigde levensstijl, volgens welke persoonlijke groei niet langer samenvalt met het recht om te kopen en materieel bezit te vergaren. Het kan bevrijdend zijn om te ontdekken dat geluk niet bestaat uit meer hebben maar uit minder willen (De Geus 2003).

Groene vrijheid kan dus niet zonder de cultivering van ecologische deugden (Barry 1999). Duurzame deugden kunnen menselijke zwakheden, vooral de zwakte van de wil, corrigeren en de kloof tussen denken en doen overbruggen. Meestal weten we wel wat goed voor ons is (we weten wel beter), maar hebben we niet de moed, de kracht of het doorzettingsvermogen om onze levensstijl duurzaam te veranderen. Behalve economische en sociale voorwaarden voor betere levenskeuzen moeten ook de normatieve en culturele voorwaarden daarvoor aanwezig zijn. Dat vereist een heldere visie op het groene goede leven, die vrijheid bindt aan grenzen: van de groei, de consumptie, de individuele soevereiniteit. Dat wil zeggen dat ‘grenzen aan de groei’ niet alleen van buitenaf worden opgelegd (door de feiten en cijfers van de financieel-economische crisis en de klimaatverandering) maar ook van binnenuit moeten worden bepaald, via een ethiek van matiging en zelfbeheersing.

Krisis

Tijdschrift voor actuele filosofie

Dick Pels is publicist en voormalig directeur van Bureau de Helling, het wetenschappelijk bureau van GroenLinks. Zijn laatste boek is *Het volk bestaat niet. Leiderschap en populisme in de mediademocratie* (De Bezige Bij, 2011). Zijn volgende boek heet *Groene vrijheid. Pleidooi voor een politiek van matiging* (De Bezige Bij, 2014).

Literatuur

Barry, J. (1999) *Rethinking green politics. Nature, virtue and progress*. Londen: Sage.

Burke, E. (1968 [1790]) *Reflections on the Revolution in France*. Harmondsworth: Penguin.

Botsman, R. en R. Rogers (2011) *What's mine is yours. How collaborative consumption is changing the way we live*. Londen: Collins.

Geldof, D. (2001) *Onthaasting. Op zoek naar tijd in een risicomaatschappij*. Antwerpen/Baarn: Houtekiet/De Prom.

Geus, M. de (2003) *The end of over-consumption. Towards a lifestyle of moderation and self-restraint*. Utrecht: International Books.

Giddens, A. (2007) 'All addictions turn from pleasure to dependency'. *The Guardian*, 16 oktober.

Gorz, A. (2011) *De markt voorbij. Voor een hedendaagse politieke ecologie*. Leuven: Socialisme 21 & Oikos.

Helfrich, S., R. Kuhlen, W. Sachs & Ch. Siefkes (2012) *Gemeengoed. Delen brengt welvaart*. Berlijn/Brussel/Utrecht: HBS/Oikos/Bureau de Helling.

Honoré, C. (2004) *In praise of slowness*. New York: HarperCollins.

Dick Pels – Groene vrijheid

Offer, A. (2006) *The challenge of affluence. Self-control and well-being in the United States and Britain since 1950*. Oxford: Oxford University Press.

Pels, D. (2003) *Unhastening science. Autonomy and reflexivity in the social theory of knowledge*. Liverpool: Liverpool University Press.

Pels, D. (2007) 'Lof der matiging'. *Hollands Diep* #3: 21-25.

Pels, D. & A. van Dijk (red.) (2011) *Vrijzinnig paternalisme. Naar een groen en links beschavingsproject*. Amsterdam: Bert Bakker.

Welzer, H. & C. Leggewie (2009) *Das Ende der Welt, wie wir sie kannten. Klima, Zukunft und die Chancen der Demokratie*. Frankfurt a.M.: Fischer Verlag.

© De Creative Commons Licentie is van toepassing op dit artikel (Naamsvermelding-Niet-commercieel 3.0). Zie <http://creativecommons.org/licenses/by-nc/3.0/nl> voor meer informatie.